

УДК 339.5(477)

А. О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ МАСШТАБИ, СТРУКТУРА І ТЕНДЕНЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню сучасних масштабів, географічної структури та основних тенденцій у зовнішній торгівлі України. Вивчення стану українського експорту та імпорту за останні п'ять років дозволило виявити не тільки ключові проблеми (значне скорочення масштабів зовнішньоторговельної діяльності, значне від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу), але й позитивні зрушення, які знайшли відображення перш за все у зміні географічної і товарної структури.

Ключові слова: зовнішня торгівля, географічна структура експорту та імпорту, структурні зрушення, зовнішньоторговельний баланс.

Вплив зовнішньої торгівлі на економічний розвиток країни є предметом особливої уваги економістів з часів меркантилізму. І хоча за останні 400–500 років відбулося значне переосмислення ролі експорту та імпорту в досягненні благополуччя тієї чи іншої країни, розроблено численні теорії, які обґрунтовують мотивацію виходу на зовнішні ринки, запропоновано та апробовано економіко-математичні моделі кількісної оцінки взаємозв'язку масштабів зовнішньоекономічної діяльності з динамікою економічного зростання проблема зовнішньої торгівлі залишається актуальною і сьогодні. Для України ця актуальність посилюється рядом обставин. По-перше, за останні 25 років наша країна стала досить інтегрованою у світове господарство, а тому вельми чутливою до тих змін та коливань, які відбуваються в ньому. І ці коливання впливають не лише на показники зовнішньоекономічної діяльності, але й на усю систему національних рахунків. По-друге, за останні роки змінилися умови ведення експортно-імпортної діяльності через підписання Україною цілого ряду міжнародних угод. 16 травня 2008 р. Україна офіційно приєдна-

лася до Світової організації торгівлі. У 2014 р. було підписано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [1]. Ці події суттєво розширили експортні та імпортні можливості України, одночасно створивши й певні перешкоди. По-третє, особливістю останніх років стало зменшення території України, яка враховується при розрахунку обсягів зовнішньої торгівлі, у результаті окупації Криму та частини Донецької і Луганської областей. Усе це робить зміни умов експорту та імпорту надзвичайно динамічними та потребує оперативного оцінювання ситуації для своєчасної реакції на нові реалії.

Серед доробку українських науковців є чимало публікацій оцінки сучасного стану і тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України. Виділимо лише деякі з них. Уже буквально у перші місяці після подій весни 2014 р. П. Гайдуцький зробив спробу реалістично поглянути на перспективи торговельних відносин України з Росією та Європейським Союзом [2]. І хоча за два роки ситуація суттєво змінилася, деякі із застережень автора були

слухними. Зокрема про необхідність використання показників ефективності для оцінки наслідків структурних зрушень.

Досить цікавим є дослідження старшого наукового співробітника Служби інформаційно-аналітичного забезпечення Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського С. Кулицького, присвячене трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі [3]. Однак не маючи інформації про початок дії Угоди про асоціацію з ЄС (вона набрала чинності лише з 1 січня 2016 р.), автор будує свої висновки більше на прогнозах, ніж на аналізі фактичних даних.

З аналогічною ситуацією зіштовхнулися й співробітники Міжнародного центру перспективних досліджень при підготовці інфографіки про динаміку української зовнішньої торгівлі у 2015 р. [4].

Метою нашої статті є виявлення тенденцій динаміки обсягів та структурних змін в українській зовнішній торгівлі товарами, а також факторів, що їх визначають.

Загально визнано описувати зовнішню торгівлю країни показниками обсягів, динаміки, структури та ефективності. У табл. 1 наведено обсяги українського експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обороту та сальдо торговельного балансу за останні роки.

На наш погляд, оцінювати масштаби зовнішньоекономічної діяльності лише за обсягами експорту, імпорту чи навіть зовнішньоторговельного обороту буде некоректно. Доцільно зіставляти ці показники з валовим внутрішнім продуктом. Оскільки експорт та імпорт вираховується в доларах США, то й ВВП потрібно виразити в аналогічній валюті. Найпоширенішими варіантами є розрахунок ВВП за поточним курсом долара або за паритетом купівельної спроможності валют. На жаль, національна статистика не наводить жодного з цих варіантів. Тому будемо використовувати одну з міжнародних баз даних. Для цього випадку більш прийнятним буде розрахунок ВВП України за поточним курсом долара, який наводить Світовий банк, оскільки показники експорту та імпорту теж розраховуються за поточним курсом.

З даних, наведених у табл. 1, легко помітити, що спрямованість динаміки зовнішньоторговельного обороту України за останні роки повторювала динаміку ВВП: ці показники зростали до 2013 р. та почали різко зменшуватися в наступний період (див. рис. 1). Така синхронність змін призвела до відносно стабільної частки зовнішньоторговельного обороту у ВВП: у 2010 р. цей показник склав 82%, у 2013 р. – 77, у 2014 р. – 82, у 2015 р. – 78%.

Таблиця 1

Показники обсягів зовнішньої торгівлі України (млрд дол. США)*

Рік	Експорт	Імпорт	Зовнішньоторговельний оборот	Сальдо	ВВП
2010	51,43	60,74	112,17	– 9,31	136,42
2013	63,31	76,96	140,27	– 13,65	181,33
2014	53,90	54,43	108,33	– 0,53	131,80
2015	38,13	37,52	75,65	0,61	96,62
2016 (січень–липень)	19,54	20,49	40,03	– 0,95	–

Розраховано за: [5; 6].

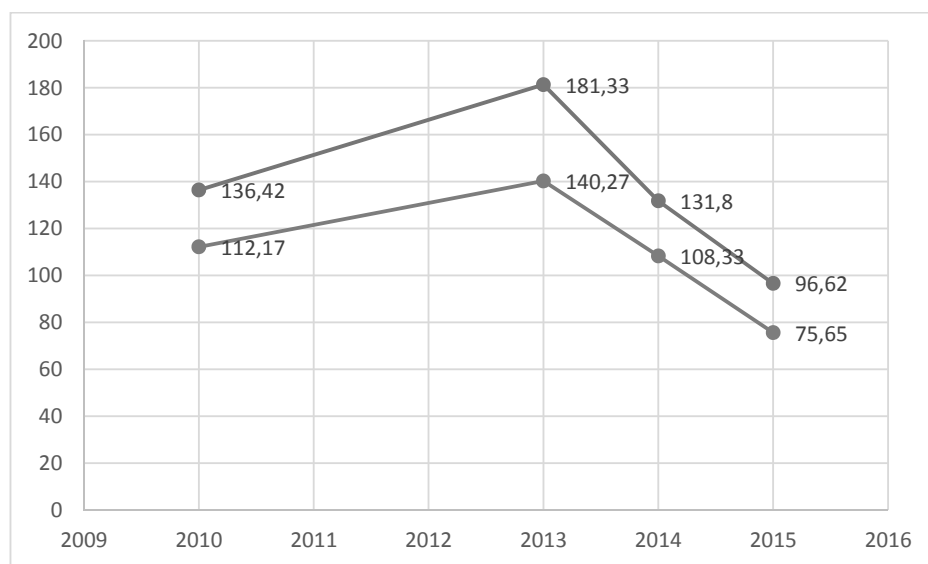

Рис. 1. Динаміка зовнішньоторговельного обороту та ВВП України

З наведених даних можна зробити щонайменше три висновки:

1. Для української економіки властива тісна взаємозалежність зовнішньоекономічних та внутрішніх процесів. Підкреслимо, що у цій взаємозалежності не можна чітко виділити причину та наслідок, оскільки вони періодично міняються місцями. Так, якщо у період кризи 2009 р. причиною економічного спаду було саме погіршення умов зовнішньоекономічної діяльності, то скорочення експорту та імпорту в 2014–2016 рр. викликане, перш за все, спадом українського виробництва.

2. Останнє можна підтвердити тим фактом, що навіть трикратне падіння курсу гривні та значна переоцінка долара не викликали зростання експорту, а, навпаки, супроводжувалися його падінням. У 2015 р. валютний індекс, розрахований як співвідношення поточного ринкового курсу долара до паритету купівельної спроможності, в Україні становив 3,75 [7]. Це один з найвищих показників у світі! Однак навіть така надзвичайна переоцінка не змогла забезпечити

достатніх конкурентних переваг для українських експортерів.

3. Українська економіка є досить відкритою: зовнішньоторговельний оборот складає близько 80% ВВП (приблизно такий же показник, як і в Польщі). Тому вона не може бути захищеною від дії так званого закону вирівнювання цін, коли внутрішні ціни у різних країнах зближуються. Таке зближення передбачає й зменшення розриву між ринковим курсом іноземної валюти та паритетом купівельної спроможності. Це можливо або за рахунок зниження ринкового курсу долара, або за рахунок зростання внутрішніх цін. Оскільки важко очікувати значного зростання курсу гривні, то більш ймовірним сценарієм розвитку подій для України будуть суттєві темпи інфляції.

Разом з тим скорочення експорту та імпорту в останні два роки супроводжувалося певними зрушеннями як у географічній структурі, так і товарній. Табл. 2 містить інформацію щодо питомої ваги окремих країн та груп країн в українському експорті та імпорті. Очевидними є такі тенденції у структурних зрушеннях:

Таблиця 2

Географічна структура зовнішньоторговельної діяльності України (%)*

Країна або група країн	Експорт					Імпорт				
	2010	2013	2014	2015	2016**	2010	2013	2014	2015	2016**
СНД	36,5	34,9	27,6	20,5	16,4	44,0	36,3	31,7	28,0	21,6
Росія	26,1	23,8	18,2	12,7	9,6	36,6	30,2	23,3	20,0	12,7
ЄС	24,6	25,5	31,5	34,1	38,1	31,5	35,1	38,7	40,9	44,6
Італія	4,7	3,7	4,6	5,2	5,6	2,3	2,7	2,8	2,6	3,5
Німеччина	2,9	2,5	3,0	3,5	4,1	7,6	8,8	9,9	10,6	10,9
Польща	3,5	4,0	4,9	5,2	6,0	4,6	5,3	5,6	6,2	6,8
Угорщина	1,7	2,5	2,8	2,4	3,2	2,0	1,8	2,7	4,3	2,3
США	1,6	1,4	1,2	1,3	1,1	2,9	3,6	3,5	4,0	4,9
Китай	2,6	4,3	5,0	6,3	6,3	7,7	10,3	9,9	10,1	11,8
Туреччина	5,9	6,0	6,6	7,3	6,2	2,1	2,4	2,4	2,3	2,8
Єгипет	2,6	4,3	5,3	5,5	6,6	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2

* Розраховано за: [5].

** За січень – липень.

– протягом усього періоду спостерігається стійка тенденція до зменшення питомої ваги в українській зовнішньоторговельній діяльності країн СНД в цілому та Російської Федерації зокрема. Частка останньої як в експорті, так і в імпорті, у 2016 р. порівняно з 2010 р. скоротилася майже втричі. Цікаво зазначити, що ця тенденція розпочалася ще задовго до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, але реально прискорилося, починаючи з 2014 р. Незважаючи на це, навіть сьогодні Росія залишається найбільшим торговельним партнером України серед усіх країн світу, хоча досить близько до неї наблизилися Німеччина та Китай. Заради справедливості слід зазначити, що Україна зберігає торговельні відносини на попередньому рівні з окремими країнами СНД (Молдова), а з деякими навіть розширює. Так, питома вага Білорусі в українському імпорті у 2016 р. зросла до 7,5% проти 4,7% у 2010 р. [5];

– не менш стійкою була й тенденція до збільшення питомої ваги країн Європейського Союзу в українському експорті та імпорті. У 2014 р. вона вперше перевищила частку країн СНД. За останні ж два роки ситуація змінилася настільки, що тепер як в українському експорті, так і імпорті, питома вага країн СНД складає лише половину аналогічного показника країн ЄС. Найбільшими європейськими торговельними партнерами України є Німеччина, Польща, Італія та Угорщина;

– Україна є активним учасником світових торговельних процесів, а тому веде експортно-імпорتنу діяльність не тільки у країнах СНД та ЄС. Значними покупцями української продукції сьогодні є Китай, Туреччина, Єгипет, США. У 2016 р. питома вага Китаю в українському імпорті вже наблизилася до російського показника, і є усі підстави очікувати, що найближчим часом саме ця країна вперше стане найбільшим українським партнером з імпорту.

Не менш суттєві зміни відбулися й у товарній структурі українського експорту та імпорту (табл. 3). Перш за все, слід зазначити, що в експорті нашої країни домінуючою стає продукція, прямо чи опосередковано пов'язана із сільським господарством. Якщо у 2010 р. частка продуктів рослинного походження, жирів та олій, а також готових харчових продуктів складала 17,8%, то за 7 місяців 2016 р. вона досягла 38%. У цілому такі зміни слід оцінити як позитивні, оскільки Україна намагається використовувати свої конкурентні переваги, пов'язані зі сприятливими природними умовами для ведення сільського господарства. Разом з тим ще досить низькою залишається питома вага експорту товарів з високим вмістом доданої вартості (готових харчових продуктів), що може розглядатися як резерв для подальшого підвищення ефективності експорту сільськогосподарської продукції.

Товарна структура зовнішньоторговельної діяльності України (%)*

Назва товарів і товарних груп	Експорт					Імпорт				
	2010	2013	2014	2015	2016**	2010	2013	2014	2015	2016**
Продукти рослинного походження	7,7	14,0	16,2	20,9	20,0	2,6	3,5	3,7	3,1	4,0
у т.ч. зернові культури	4,8	10,1	12,1	15,9	15,5	0,2	0,4	0,7	0,4	0,6
насіння і плоди олійних рослин	2,1	3,2	3,1	3,9	3,2	0,3	0,5	0,6	0,6	1,2
Жири та олії тваринного або рослинного походження	5,1	5,5	7,1	8,7	11,6	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6
Готові харчові продукти	5,0	5,6	5,7	6,5	6,4	4,1	4,2	4,8	4,3	4,5
Мінеральні продукти	13,1	11,8	11,3	8,1	7,5	34,8	29,1	29,6	31,2	18,8
у т.ч. руди, шлак і зола	5,0	6,2	6,4	5,8	5,3	1,8	1,0	1,2	1,6	1,3
нафта і продукти її перегонки	7,1	4,5	3,7	1,3	1,3	32,3	27,6	27,8	29,0	17,0
Продукти хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	6,8	6,8	5,7	5,6	4,7	10,6	11,0	12,5	13,4	15,7
Недорогоцінні метали та вироби з них	33,7	27,8	28,3	24,8	23,7	6,8	6,5	6,1	5,3	6,1
у т.ч. чорні метали	28,4	22,6	23,9	21,2	20,6	3,2	2,9	2,4	1,8	2,2
вироби з чорних металів	3,9	4,1	3,1	2,4	1,9	1,5	1,6	1,5	1,4	1,7
Машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання	11,0	11,0	10,5	10,3	10,2	13,4	16,2	16,0	16,7	20,2
Засоби наземного транспорту	6,3	5,3	2,7	1,8	1,5	6,0	7,7	4,9	4,6	7,4

* Розраховано за: [5].

** За січень – липень.

До резервів можна віднести й використання ще однієї природної переваги. За запасами залізної руди Україна посідає третє місце у світі (після США та Австралії). На її частку припадає більше 10% світових запасів цієї сировини [8]. Однак в останні роки питома вага експорту руди та чорних металів має стійку тенденцію до зниження. Особливе занепокоєння викликає зменшення питомої ваги виробів з чорних металів. І проблема тут не стільки у тенденціях світових ринків (а вони реально зменшуються), скільки у низькій конкурентоспроможності української

продукції. І програє вона навіть не через високі витрати (ці витрати компенсуються переоціненим доларом), а через низьку якість продукції. Деіндустріалізація, яка реально відбувається в Україні протягом останніх двох десятиліть, позначилась і на структурі експорту.

Ще одним проявом цього явища можна вважати стабільно низьку питому вагу в експорті машин та обладнання – на рівні 10–11%. Про втрату ринків засобів наземного транспорту (перш за все російських) свідчить скорочення питомої ваги цього товару в чотири рази за

досліджуваний період. Враховуючи загальне скорочення експорту, можна говорити, що обсяги експорту засобів наземного транспорту скоротилися не менше, ніж у 6 разів.

У товарній структурі імпорту теж помітні як позитивні тенденції, так і негативні. До перших можна віднести, наприклад, збільшення питомої ваги машин, обладнання та механізмів. Негативним явищем у структурі імпорту можна вважати високу питому вагу готових харчових продуктів.

Чи не найважливішим показником результативності зовнішньої торгівлі є сальдо торговельного балансу. Протягом десяти років (починаючи з 2005 р.) Україна мала від'ємне сальдо. Часом воно сягало майже 20 млрд дол. на рік. У досліджуваному періоді свого максимуму від'ємне сальдо досягло у 2013 р. – 13,65 млрд дол. Зокрема у торгівлі з країнами СНД воно становило – 5,87 млрд дол. (у т. ч. з Росією – 8,16 млрд дол.), а країнами ЄС – більше – 10 млрд дол. (табл. 4).

Дещо кращою була ситуація у зовнішній торгівлі з іншими великими партнерами. Серед них найбільше негативне сальдо торговельного балансу було в торгівлі з Китаєм (–5,17 млрд дол.), тоді як турецький та єгипетський напрями торгівлі давав додатне сальдо.

За два наступні роки результати зовнішньоторговельної діяльності України докорінним чином змінилися. 2015 р. вперше за останні 10 років було закінчено з додатним сальдо торговельного балансу. Від'ємне сальдо у торгівлі з країнами СНД скоротилося вдвічі, у т. ч. з Росією – у три рази. Ще більш вражаючими були зміни у торгівлі з ЄС: від'ємне сальдо торговельного балансу скоротилося майже у 5 разів. Навіть у торгівлі з Китаєм стала помітною позитивна тенденція: у 2015 р. від'ємне сальдо торговельного балансу склало лише 26% від аналогічного показника у 2013 р. Усі ці факти можна сприймати як позитивні зрушення в українській зовнішній торгівлі.

Таблиця 4

Сальдо зовнішньоторговельної діяльності України (млрд грн)*

Країна або група країн	Сальдо зовнішньоторговельного балансу				
	2010	2013	2014	2015	2016**
СНД	– 7,95	– 5,87	– 2,39	– 2,68	– 1,22
Росія	– 8,77	– 8,16	– 2,35	– 2,67	– 0,71
ЄС	– 6,57	– 10,27	– 4,07	– 2,31	– 1,70
Італія	1,02	0,27	0,96	1,00	0,38
Німеччина	– 3,10	– 5,17	– 3,77	– 2,64	– 1,43
Польща	– 1,00	– 1,52	– 0,43	– 0,35	– 0,22
Угорщина	– 0,35	0,16	0,05	– 0,70	0,15
США	– 0,95	– 1,87	– 1,26	– 1,00	– 0,79
Китай	– 3,38	– 5,17	– 2,74	– 1,37	– 1,19
Туреччина	1,73	1,95	2,26	1,92	0,63
Єгипет	1,24	2,58	2,77	2,02	1,25
Усього	– 9,31	– 13,65	– 0,52	0,61	– 0,94

* Розраховано за: [5].

** За січень – липень.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Масштаби та динаміка зовнішньої торгівлі України мають жорсткий зв'язок з обсягом ВВП та його динамікою (розрахованою за поточним валютним курсом) та більш-менш вільні від коливань світової кон'юнктури. Тому шукати шляхи поліпшення показників зовнішньоторговельної діяльності потрібно, перш за все, всередині країни.

2. Географічні й товарні структурні зрушення у зовнішній торгівлі України в цілому мають позитивний характер. Вони відображають переорієнтацію експорту та імпорту на більш розвинені ринки, що, з одного боку, розширює потенційні можливості для збільшення зовнішньоторговельного обороту, а з іншого – створює певні додаткові перешкоди (підвищений рівень конкуренції, високі

вимоги до якості, нові процедурні бар'єри тощо). Аналіз показує, що незворотні зміни у структурі експорту та імпорту ще не відбулися та потенціал української економіки використовується не повністю.

3. Найбільшим позитивом останніх років є поліпшення сальдо зовнішньоторговельного балансу. Цей показник поліпшився як для торгівлі з окремими групами країн, так і в економіці України в цілому.

Отже, незважаючи на значне зменшення обсягів експорту та імпорту, за останні роки склалися в цілому позитивні «стартові умови» для формування нової географічної і товарної структури зовнішньої торгівлі України, яка б відповідала стратегічним цілям нашої країни та сьогоднішнім реаліям. Реалізація цих потенційних можливостей буде залежати, перш за все, від внутрішніх процесів, що відбуватимуться в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011

2. Гайдуцький П. Невесела ейфорія зовнішньої торгівлі / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2014. – № 38 (17 жовтня).

3. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 23. – С. 49–59. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>

4. Зовнішня торгівля України скоротилася на третину в 2015 році (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icps.com.ua/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-skorotylasya-na-tretynu-v-2015-rotsi/>

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y/

7. The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

8. Страны с крупнейшими запасами железной руды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://expert.ru/ratings/table_29472/

References

1. *Association agreement between the European Union and its member states, of the one part, and Ukraine, of the other part.* Available at: <http://euroua.com/association/> (Accessed October 5, 2016).

2. Gaydutskiy P. (2014) *Nevesela eiforiia zovnishnioi torgivli* (Sad euphoria of foreign trade), *Dzerkalo tygnia*, no. 38 (October, 17).

3. Kulchitckiy S. (2015) *Pytannia transformatsii ukrainskoi zovnishnioi torgivli na suchasnomu etapi* [The questions of transformation of Ukrainian foreign trade on the modern stage]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*. Available at: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf> (Accessed October 12, 2016).

4. *Zovnishnia torgivlia Ukrainy skorotylasia na tretynu v 2015 rotsi* (Foreign trade of Ukraine grew short on one third in 2015). Available at: <http://icps.com.ua/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-skorotylasya-na-tretynu-v-2015-rotsi/> (Accessed October 11, 2016).

5. *State Statistics Service of Ukraine*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed September, 15, 2016).

6. *The World Bank*. Available at: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.CD&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&popular_type=series&ispopular=y/

7. *The World Factbook*. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>. (Accessed September 22, 2016)

8. *Strany s krupneishimi zapasami geleznoi rudy* [Countries with the largest supplies of iron-stone]. Available at: http://expert.ru/ratings/table_29472/ (Accessed October 5, 2016)

Статья посвящена исследованию современных масштабов, географической структуры и основных тенденций во внешней торговле Украины. Изучение состояния украинского экспорта и импорта за последние пять лет позволило выявить не только ключевые проблемы (значительное сокращение масштабов внешнеторговой деятельности, значительное отрицательное сальдо внешнеторгового баланса), но и позитивные сдвиги, которые нашли отражение прежде всего в изменении географической и товарной структуры.

Ключевые слова: *внешняя торговля, географическая структура экспорта и импорта, структурные сдвиги, внешнеторговый баланс.*

The article is sanctified to research of modern scales, regional pattern and basic tendencies in foreign trade of Ukraine. The study of the state of the Ukrainian export and import for the last five years allowed to educe not only key problems (considerable reduction of scales of foreign trade activity, considerable negative balance of foreign trade balance) but also positive changes that found a reflection foremost in the change of regional and commodity pattern.

Key words: *foreign trade, regional pattern of export and import, structural changes, foreign trade balance.*

Одержано 09.10.2016.